

**POLJOPRIVREDNA SAVJETODAVNA SLUŽBA REPUBLIKE
HRVATSKE****-Stanje i moguće promjene-****AGRICULTURAL EXTENSION SERVICE OF THE REPUBLIC OF CROATIA
- situation and possible changes -****T. Žimbrek, I. Grgić i R. Franić****SAŽETAK**

Prijašnja organizacija i aktivnost promicanja znanstvenih dostignuća u poljoprivrednu praksu u Hrvatskoj (u okviru bivše SFR Jugoslavije) bila je više odraz dogmatskog pristupa prema selu i obiteljskim gospodarstvima nego li artikulacije potreba poljoprivrednika za stručnim savjetima, informacijama i drugim.

Odmah po održavotvorenju Hrvatske, među prvim agrarnopolitičkim mjerama bilo je donošenje odluke o utemeljenju javne poljoprivredne savjetodavne službe, oblikovane regionalno i općinski, uz financiranje iz državnog (i općinskog) proračuna. Cijeli sustav je u stadiju osposobljavanja, nazočne su poteškoće u nedovoljnoj kadrovskoj i tehničkoj osposobljenosti i organiziranosti, područnoj nepokrivenosti službe, u financiranju, itd.

Nova administrativna podjela na županije i na veći broj općina ali i postojeće slabosti traže prilagodbu i sustavniju (re)organizaciju službe kao i školskog sustava za osposobljavanje stručnjaka namijenjenih toj svrsi.

UVOD

Počeci organiziranog rada poljoprivredne savjetodavne službe javljaju se u Hrvatskoj već u prvoj polovici XIX. stoljeća, po utemeljenju Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva (1841) i njegovih gospodarskih podružnica (1820 - 42). Gospodarsko društvo imalo je svrhu pridonijeti promicanju gospodarskog napretka a u tome posebice poljoprivrede, tada pretežne djelatnosti naroda, ali i političkog i nacionalnog osvješćenja i oporbe Hrvata tuđinskim utjecajima.¹

¹ Biskup, kasnije nadbiskup i kardinal Juraj Haulik (1788-1869) istovremeno banski namjesnik, pomaže narodni pokret i uvođenje hrvatskog jezika u sve državne poslove, daje podstrek za gospodarski napredak u Hrvata utemeljenjem gospodarskog društva, podružnica i stručnog glasila. Od godine 1842. do 1843. utemeljeno je uz zagrebačku još sedam regionalnih gospodarskih podružnica u Hrvatskoj. Nešto kasnije počinje izlaziti stručno glasilo (današnji Gospodarski list).

Nažalost, stjecajem nesretnih, povijesnih i političkih prilika, razvitak promicateljske poljoprivredne službe u Hrvatskoj, kako u okviru Kraljevine Jugoslavije tako posebice u sastavu SFR Jugoslavije, nije slijedio tijek razvitka europskih zemalja. Tako je njezina uloga i važnost unapređenju poljoprivrede i poboljšanju života poljoprivrednog i seoskog pučanstva bila od zanemarujućeg značenja. Tijek europskog razvitka Hrvatske bio je prekinut "balkanizacijom", što je pogubno djelovalo na svekoliki gospodarski i ini napredak.

U prošlom političkom sustavu zapostavljen je razvitak poljoprivrede na što je posebice utjecao dogmatski odnos prema obiteljskim gospodarstvima u poljoprivredi koja čine prevladavajući dio agrarne strukture zemlje.²

Posljedica takvog odnosa je ubrzana seoba poljoprivrednog pučanstva iz poljoprivrede s izrazitim lošim posljedicama na njegovu demografsku i društveno-gospodarsku obnovu i napredak. Poljoprivreda je u većini dugo ostala nisko proizvodna, površinski prosječno malih gospodarstava i proizvodnih kapaciteta, tradicionalne proizvodne strukture, niske intenzivnosti i tržišnosti.

Netržna privreda, nepovoljni politički (dogmatski) utjecaj kao i opća gospodarska politika u zemlji nije omogućila djelovanje ekonomskih zakonitosti u poljoprivredi, koncentraciju površina, proizvodnje i kapitala obiteljskih gospodarstava te bržu preobrazbu tradicionalne u suvremenu kapital-intenzivnu poljoprivredu.

Tehničko-tehnološki napredak u poljoprivredi pretežito zahvaća državna društvena poduzeća, zbog znatnih državnih subvencija i poticajnih administrativnih mjera, dok je razvitak obiteljskih gospodarstava usporen.

Polazeći od povijesnog prikaza razvitka i kritičkog osvrtu sadašnjeg stanja, koristeći iskustva razvijenih zemalja, *cilj je ovog rada* određenje mogućeg budućeg ustroja poljoprivredne službe i njezine funkcije u promicanju obiteljskih gospodarstava u Hrvatskoj.

Neka obilježja gospodarstava

Popisom pučanstva... iz godine 1981. ustanovljeno je u Hrvatskoj 571 tisuća obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava s ukupno 1 666 tisuća hektara površine.³

Prosječna površina obiteljskog gospodarstva je svega 2,9 hektara (ukupnih) površina. Raspodjela broja gospodarstava prema razredima veličine korištene površine pokazuje da je najveći broj gospodarstava male površine. Ispod tog i tako niskog prosjeka (u usporedbi s drugim zemljama) ima gotovo dvije trećine (66,2%) ukupnog broja gospodarstava koja ne drže niti trećinu ukupnih površina (30,4%). Veća gospodarstva, veličine od deset ili više hektara, sudjeluju u ukupnom broju sa svega 2,6 %, a u ukupnim površinama s 13%. Indeks koncentracije je (k) 0,514 i

² O tome detaljnije u radu Grgić, I. i Žimbek, T. (1992)

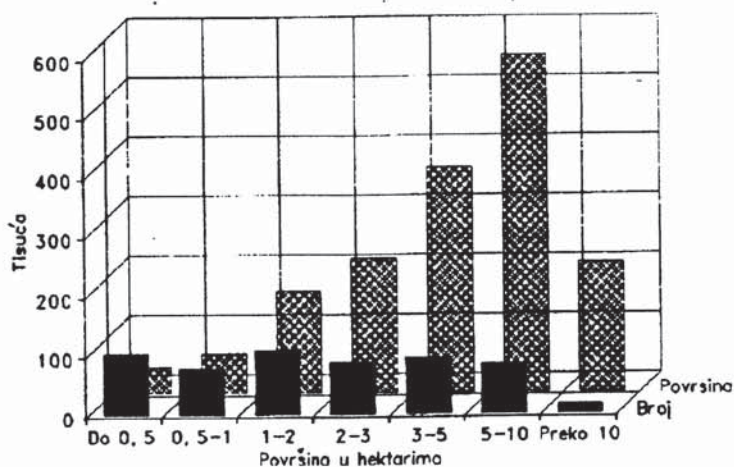
³ Dosad još nisu objavljeni rezultati popisa 1991. koji se odnose na ove pokazatelje.

pokazuje dosta izraženu nejednakost broja i površina obiteljskih gospodarstava.⁴

Prema socio-ekonomskoj strukturi svega je 23,9% poljoprivrednih, dok je ostala većina mješovitog (poljoprivrednog-nepoljoprivrednog) izvora prihoda (i zaposlenosti).

Slika 1 Obiteljska gospodarstva prema veličini površine u Hrvatskoj u 1981. godini

Figure 1 Family farms according to size in Croatia in 1981

Tablica 1 Izvori i struktura neto-prihoda obiteljskih gospodarstava u Hrvatskoj 1953.-1988. god.

Table 1 Sources and structure of net-income of family farms in Croatia 1983 - 1988

ukupno=100% / total = 100 %

Prosjeak godina / year average	S gospodarstva / in farm	Izvan gospodarstva / off-farm
1953-58.	58,2	41,8
1959-64.	55,5	44,5
1965-70.	39,5	60,5
1971-79.	29,8	70,2
1980-84.	45,1	54,9
1985-88.	18,6	81,4

Izvor: Statistički godišnjaci FNRJ, SFRJ, SRH
Source: Statistical yearbooks FNRJ, SFRJ, SRH

⁴ Indeks koncentracije ili Ginijev koeficijent, kao mjera nejednakosti, izračunat iz kumulativnih nizova broja i površina gospodarstava. Radi usporedbe Ginijev koeficijent je npr. za SAD=0,54; Veliku Britaniju=0,69; Italiju=0,75; ali za Grčku = 0,49; Japan=0,47 itd. Podaci za 70-te godine prema Budin, T. (1992)

Promjene u izvorima prihoda proizilaze uglavnom iz dvije tendencije, a to su (1) povećanje broja mješovitih gospodarstava iza II. svj. rata do danas i (2) razlika u gospodarskom položaju poljoprivrede i nepoljoprivrednih djelatnosti.

U razdoblju od godine 1953. do 1964. preteže udio neto-prihoda iz gospodarstva, kada je bio iznad polovice ukupnog, da bi se postupno smanjivao te, uz kolebanja, pao na ispod 20% (18,6%) u razdoblju od 1985-88. Nepovoljni gospodarski položaj poljoprivrede kao i precijenjeni uvjeti zarade u netržnom nepoljoprivrednom gospodarstvu glavni su utjecaji na navedena kretanja i promjene. Razlika poljoprivrednog i nepoljoprivrednog dohotka jedan je od glavnih uzročnika brze deagrarizacije.⁵

Prosječna dob poljoprivrednog pučanstva je znatno iznad granice koja označava starost populacije. Indeks starenja (1981) je 1,654 u stalnom porastu, gledajući dugoročno.⁶

Uz senilizaciju nazočna je i feminizacija poljoprivrednog pučanstva, u 1981. udio osoba ženskog spola u ukupnom bio je 56,2%.

Kao posljedica deagrarizacije i odlaska mladih, u seoskim je područjima nazočan prirodan pad pučanstva, a posebice poljoprivrednika.⁷

Po razini školske spreme poljoprivreda je od svih gospodarskih oblasti na zadnjem mjestu. Prema monografskim istraživanjima više sela u Hrvatskoj, prosjek za stalno uposlene u obiteljskim gospodarstvima bio je u 1980. godini svega 3,9 razreda škole. Članovi stalno uposleni izvan gospodarstva imaju znatno viši stupanj školske spreme, tj. 7,6 razreda, što je pak opet niže od prosjeka svih zaposlenih u privredi.⁸

"Negativna selekcija" (sa stajališta poljoprivrede) i tendencije glede kvalitativnih obilježja poljoprivrednog pučanstva posljedica su i činjenice da u nas nije postojala institucija (do) školovanja poljoprivrednika, kao što je to slučaj u razvijenim zemljama.⁹

Poljoprivredna obiteljska gospodarstva nisu homogena u svom sastavu već postoje razlike u mnoštvu obilježja.

Klasična podjela (prema tzv. socio-ekonomskoj strukturi) na poljoprivredna i mješovita u mnogo slučajeva u nas nije osobito znakovita, budući da se poljoprivredna gospodarstva zbog poznatih razloga nisu u proizvodno-gospodarskom smislu razvila kao što je to slučaj u razvijenim tržišnim privredama.

⁵ Tome se mogu pribrojiti razlike u društvenom u političkom i drugom položaju, između poljoprivrednika i nepoljoprivrednika, zatim seoskih i gradskih uvjeta života, itd.

⁶ Odnos populacije u dobi od 65 i više godina prema populaciji u dobi do 19 godina. Udio poljoprivrednika se od 1961. do 1981. godine smanjio od 32,2% na 19,2%, a starih u dobi od 65 i više godina povećao od 9,3 na čak 20,4%.

⁷ Prema Puljiz, V. (1992), str. 51 i 56.

⁸ Prema Brkić, S., Žimbrek, T. i sur. (1987)

⁹ Često se rabi izraz negativna selekcija, u biti se radi o pozitivnom odabiru za školovanje sposobnih članova obitelji poljoprivrednika koji napuštaju gospodarstvo, što je označenje poznato u stadiju deagrarizacije i nestanka tradicionalnih odnosa u seoskim društvima i poljoprivredi, utjecano industrijalizacijom i urbanizacijom zemlje.

Brojna (anketna) istraživanja su pokazala da mješovita obiteljska gospodarstva u nas po većini proizvodno-ekonomskih pokazatelja nadvisuju (tzv. čista) poljoprivredna gospodarstva, čemu je temeljni uzrok prihod ostvaren iz nepoljoprivrednih djelatnosti.¹⁰

Iz sličnih razloga tj. zbog toga što su mješovita gospodarstva prosječno malih proizvodnih površina, niti kriterij veličine površine (uzevši kao prosjek) nije dovoljno pouzdan.

Bolje je obilježje, posebice kada se radi o poljoprivrednoj službi, razina intenzivnosti proizvodnje, tj. veličina ulaganja u proizvodnju, brojnost i dob radno aktivnih članova i voditelja gospodarstva (koji ne mora biti i formalni vlasnik), razina školske i stručne spreme i slično.

Pogled unazad

Do promjene političkog i društveno-gospodarskog sustava Republike Hrvatske i njezinog održavotvorenja nije postojala sustavno organizirana poljoprivredna savjetodavna služba, a niti školovanje i doškolovanje poljoprivrednika, što inače već odavno postoji u razvijenim tržišnim poljoprivredama, pa čak i djelomično i u nerazvijenom dijelu svijeta.

Uzrok tome je bio taj što se utemeljenje učinkovite poljoprivredne savjetodavne službe (i njezino djelovanje u prilog poljoprivrednika i obiteljskog gospodarstva) nije uklapalo u dogmatske stavove tzv. "socijalističkog preobražaja sela i poljoprivrede" odnosno u "ciljeve" za ograničenje i ukinuće privatnog vlasništva i poduzetništva u poljoprivredi. Osnovna ideja mogla bi se sažeti soc-realističkom postavkom "što će seljaku poljoprivredna služba i zadruga kad i onako mora nestati sa socijalističke scene na kojoj će glavnu ulogu odigrati socijalističke organizacije društvenog (državnog) sektora".

Zbog takvih shvaćanja i njihovih posljedica resursi obiteljskih gospodarstava nisu bili u funkciji poljoprivrednog razvitka što je, uz ostalo, utjecalo na dugogodišnje zaostajanje poljoprivrede i značajno istaklo poteškoće prehrane pučanstva i vanjsko-trgovinske bilance zemlje i općeg poljoprivrednog i gospodarskog razvitka.

Propali pokušaj kolektivizacije početkom 50-tih, degradacija zadrugarstva te vrlo loši rezultati u poljoprivrednoj proizvodnji "prisilili" su ipak tadašnje nositelje političko-ekonomskih odluka uvesti nešto slično savjetodavnoj službi osnivanjem posebnih područnih ustanova, nazvanih poljoprivredne stanice¹¹ kako bi pospješile primjenu nove tehnologije i povećanje priroda u tada nerazvijenoj poljoprivredi. No ubrzo je dogmatski stav, po kojem budućnost poljoprivrede leži u društvenim

¹⁰ Vidi npr. rad Žimbrek, T., Brkić, S., Kolega, A. (1990)

¹¹ Poljoprivredne stanice, utemeljene Zakonom o poljoprivrednim stanicama (N. N. br. 55/1958.), bile su ustanove isprva financirane iz državnog proračuna, u kojima su bili zaposleni stručnjaci, većinom agronomi, koje su pružale razne stručne usluge seljacima-poljoprivrednicima.

oblicima privređivanja (i nestanku privatnog sektora), utjecao na postupno gašenje i ovih pokušaja osnivanja savjetodavne službe, uključujući tu ukinuće zadrugarstva početkom 60-tih godina i drugo.

Uspostavljanje ovih oblika poljoprivredne službe zbiva se u razdoblju od godine 1952. do 1960. kada se utemeljuju poljoprivredne stanice i uspostavlja jača veza s institutima, fakultetima te stručnjacima u (tada) društvenim poljoprivrednim dobrima, odnosno kombinatima i zadrugama. Početkom 60-tih zadruga gube svoja prvotna obilježja, počinje doba jake administrativne integracije, budući da je definitivno "određeno" da budući nositelji socijalističke poljoprivrede budu veliki kombinati, u čiji sastav ulaze poljoprivredna dobra, zadruga, prerađivačka industrija itd. Poljoprivredne stanice, koje su se do tada većinom financirale iz proračuna, prelaze na samofinanciranje pa se zbog toga većina njih gasi¹². Od ukupno 94 osnovanih poljoprivrednih stanica (koliko ih je bilo 60-tih godina), koncem godine 1964. ih preostaje 25, a kasnije se njihov broj još više smanjuje.¹³

Jedini oblik koji je ostao koliko toliko za promicanje nove tehnologije bile su stručne službe poljoprivrednih zadruga, posebno preko tzv. kooperacije, i velikih državnih/društvenih poduzeća u poljoprivredi i prehrambenoj industriji (kombinata), ali više u funkciji svog poslovanja, a ne toliko promičbe obiteljskih gospodarstava.¹⁴

Sadašnje stanje

Novi politički i društveno-gospodarski sustav u nezavisnoj državi Hrvatskoj pred zadaćom je revalorizacije osnovnih proizvodnih činitelja a u tom i u poljoprivredi, uz ostalo, i ulogu i značenje obiteljskog gospodarstva kao također i javnog, uslužnog sektora u poljoprivredi.

Prelazak na tržišnu privredu početkom 90-tih godina u Hrvatskoj, uz institucionalne pripreme za privatizaciju društvenog, sada državnog, sektora u poljoprivredi i njegovu pretvorbu u konkurentnije i efikasnije oblike poslovanja, novi su bitni čimbenici u razmatranju razvoja poljoprivredne savjetodavne službe. Tome treba dodati i nametnuti rat državi Hrvatskoj i ratna razaranja godine 1991. i 1992., koja zahvaćaju i u značajnom dijelu ljudske i proizvodne resurse u poljoprivredi. Golemi ljudski i materijalni gubici, uz ratom izazvane seobe pučanstva, znatno mijenjaju demografsku, društvenu i gospodarsku strukturu hrvatske poljoprivrede.

Znatne materijalne štete poljodjelstvu, stočarstvu, prerađivačkoj djelatnosti i

¹² Prema Zlatić, S. (1976)

¹³ Veći broj stanica ulazi u sastav kombinata i drugih ustanova. Neke prelaze na djelatnosti koje osiguravaju egzistenciju, dok njihova osnovna djelatnost prelazi u sporednu ili se gasi, dok su ostale stanice ukinute. Slično poljoprivrednim stanicama, utemeljene su i veterinarske stanice koje su, za razliku od poljoprivrednih, ostale i uspješno obavljaju poslove iz područja preventive i liječenja stoke.

¹⁴ Ne treba zanemariti doprinos srednjoškolskog i visokoškolskog poljoprivrednog školovanja, koje je promoviralo suvremenu poljoprivrednu tehnologiju raznim oblicima, no ne sustavno i organizirano.

infrastrukturi znatno su poremetile bilance proizvodnje i prerade kao i prometa hrane, što traži velike napore ne samo u podizanju uništenih resursa i proizvodnje već i intenziviranju proizvodnje ratom neugroženih područja.

Naslijeđena nepovoljna agrarna struktura, zastoj u tehnološkom napretku, organiziranost i integriranost, uz nazočne ratne posljedice na ljudske i proizvodne resurse, ističe nužnost temeljite reforme.

Iskustva razvijenih zemalja pokazuju da je program unapređenja promicanja znanja u poljoprivrednu proizvodnju pomoću poljoprivredne savjetodavne službe i školovanja poljoprivrednika uvijek donio koristi.¹⁵

Odmah po državotvorenju Hrvatske među prvim agrarno-političkim mjerama bilo je donošenje odluke o utemeljenju Poljoprivredne savjetodavne službe i u tu su svrhu izdvojena, doduše skromna, novčana sredstva iz državnog proračuna.

Oblikovane su regionalne podružnice (sa središnjom upravom u Zagrebu) u većini područja (ne svim) koja su pod suverenitetom države Hrvatske (osim područja zahvaćena ratom i okupirana od srpskog napadača).

Godine 1991. Ministarstvo za poljoprivredu i šumarstvo Republike Hrvatske je u suradnji s državnom ustanovom "Poljoprivredni centar Hrvatske" prišlo osnivanju javne, savjetodavne poljoprivredne službe. Poljoslužba nije organizirana kao pravna osoba, međutim njena prava i odgovornosti, ako i javno djelovanje, proizlaze iz Zakona o financiranju javnih potreba i Ustava države Hrvatske.

Novčana sredstva za rad Poljoslužbe osigurana su iz proračuna države odnosno općina. Proračunom države za 1991. godinu bilo je osigurano 56,50% predviđenih sredstava, dok je 43,50% trebalo osigurati iz proračuna općina. Sredstva su namjenska, a raspodjeljuju se po načelu: 60% za osobne dohotke stručnjaka a 40% za materijalne i druge troškove. Vlada države Hrvatske doznajuje sredstva Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva koje odgovara za uspjeh rada Poljoslužbe kao i za financijske i pravne poslove. Sredstva se prosljeđuju Poljoprivrednom centru Hrvatske koji obavlja funkciju glavnog koordinatora i organizatora Republičke savjetodavne službe. Poljoprivredni centar Hrvatske obavlja poslove plana i analize, predlaže godišnje radne programe, nadzire rad savjetnika i organizatora njihovo dopunsko školovanje.¹⁶

Prema zamišljenom programu djelovanja, regionalne službe rješavaju uže stručne probleme iz svoga područja i nadziru rad općinskih službi, a općinske službe trebale

¹⁵ Više studija o utjecaju znanstvenog istraživanja i poljoprivredne savjetodavne službe na poljoprivredu u SAD pokazuju značajni doprinos. Tako Peterson i Hayami ukazuju da su javna ulaganja u znanstvena istraživanja i poljoprivrednu službu zaslužna za veći porast američke poljoprivrede nego li promjene u kvaliteti inputa i utjecaju tzv. ekonomije veličine. Rad Eversona pokazuje da se poljoprivrednim znanstvenim istraživanjima, poljoprivrednoj službi i razini školske spremlje poljoprivrednika zajedno može pripisati blizu 50 % porasta proizvodnosti u poljoprivredi SAD-a između 1948. i 1979. Sve prema Hildreht, R. H. i Armbruster, W. J. (1981)

¹⁶ Prema "Program o konstituiranju javne službe za selo Republike Hrvatske za razdoblje 1991-1995. god.", PCH Zagreb, 1991.

bi pružati stručnu pomoć obiteljskim gospodarstvima. Stručnjaci različitih profila (za biljnu proizvodnju i sjemenarstvo, stočarstvo, voćarstvo, zaštitu bilja, agroekologiju, maslinarstvo, poljoprivrednu mehanizaciju i drugo) trebali bi davati savjete glede tehnologije za sva područja poljoprivredne djelatnosti.

Općinski stručnjaci također bi pratili ekonomsko poslovanje gospodarstva (ulaganja, kredite, kamate, prihode, rashode), predlagali mjere poboljšanja u vođenju gospodarstva, pomagali pri izradi kalkulacija i knjigovodstvene evidencije. Težnja je da se tijekom cijele godine prati poslovanje gospodarstva, a poljoprivrednici naviknu na stalno vođenje evidencije.

Programom rada predviđeno je da jedan stručnjak suraduje sa 100 do 200 poljoprivrednika, zavisno o posebnostima područja, veličini gospodarstava i raznovrsnosti proizvodnje.

Tablica 2 Poljoprivredna savjetodavna služba Hrvatske
- stanje sredinom 1992. godine-
Table 2 Agricultural Extention Service of Croatia
- situation in the middle of 1992-

	Općinske stanice / Local points			Ukupno / Total
	U radu In work	U osnivanju In establishing	U planu za osnivanje In plans for establishing	
15	51	17	34	102
Broj stručnjaka Number of experts	120	47*	94*	261

*) Planirano

*) Planned

Izvor: Zbirni izvještaj PCH za svibanj 1992. godine
Source: Collective report of PCH, May 1992

Prema izvješću iz svibnja 1992. godine, ukupno je bilo zaposleno 115, a do konca godine 1992. njihov broj se povećao na 120, puno manje od predviđenog broja od 261 stručnih savjetnika za godinu 1992.

Općinske i regionalne službe podnose mjesečna izvješća Poljoprivrednom centru, koji radi zbirno izvješće za Ministarstvo. Iz izvješća od svibnja 1992. godine vidi se da je svega 51 općina dostavila potpune spise o utemeljenju Poljoslužbe. Sedamnaest općina dostavilo je nepotpune podatke, samo je donesena odluka o osnivanju, no Poljoslužba nije utemeljena, dok u 34 općine ništa nije poduzeto glede osnivanja jer se uglavnom radi o ugroženim općinama Hrvatske ratom.

Predviđa se da će Poljoslužba s vremenom doživljavati promjene i poboljšanja, kako zbog povećanja broja stručnjaka, tako i zbog bolje funkcionalne povezanosti. U

1993. godini doći će i do teritorijalne reorganizacije Poljoslužbe u skladu s novom administrativnom podjelom Hrvatske (na županije).

Planom do godine 1995. trebalo bi prilagoditi školovanje poljoprivrednih stručnjaka za rad u poljoprivrednoj savjetodavnoj službi.¹⁷

Očito je da je Poljoslužba u početku svog rada suočena kako s općom ratnom situacijom i gospodarskim teškoćama i time financiranjem, tako i nedorečenošću cjelokupnog sustava, posebice u dijelu koji se odnosi na opremljenost (regionalna središta) i kadrove i njihovu učinkovitost.

Pogled unaprijed

U poljoprivredi Hrvatske još je uvijek nazočan složeni sastav raznovrsnih tehnologija, od tradicijskih do suvremenih tehnoloških postupaka.

Budući da su ispunjeni institucionalni preduvjeti za razvitak suvremene tržišne poljoprivrede, ubrzo se može očekivati relativno brzi preobražaj postojećih tradicionalnih proizvodnih postupaka, a to je povećana intenzifikacija i specijalizacija poljoprivrede označena ukratko kao povećanje koncentracije proizvodnje u vidu budućeg porasta prosječne veličine poljoprivrednog gospodarstva, kapitalne opremljenosti i tržišnosti.

Agrarna se struktura već mijenja, uz nazočne tendencije stvaranja suvremenih, kapital-intenzivnih gospodarstava većih površina, proizvodnje i vrijednosti prodaje koje vode mlađi, školovani, sposobni i poduzetni poljoprivrednici.

No, uz to postojati će još dugo veliki broj malih gospodarstava, mješovitih po prihodima, uključujući i gospodarstva hobby-poljoprivrednika.¹⁸

Početkom 1993. godine u Hrvatskoj je uvedena nova administrativna podjela kojom je državno područje podijeljeno na 20 većih administrativnih jedinica-županija, a unutar županija na 418 manjih jedinica-općina.

Administrativne promjene ali i slabosti u dosadašnjem funkcioniranju Poljoslužbe traže njezinu prilagodbu i reorganizaciju. Sadašnje slabosti se očituju u nedovoljnom kadrovskom osposobljavanju, tehničkoj neopremljenosti i nedovoljnoj organiziranosti, a znatno područje Hrvatske još je bez Poljoslužbe. Cijeli sustav je tek u stadiju osposobljavanja, a u ovim ratnim danima i teškoj gospodarskoj situaciji bez mogućnosti da se financijski podupre.

U promišljanju novoga ustroja poljoprivredne službe Hrvatske, nužno je realno procijeniti sadašnje stanje kao i buduće pravce i brzinu promjena u hrvatskoj poljoprivredi. Sadašnji položaj države Hrvatske (i zbog posljedica rata i ratnih stradanja,

¹⁷ Prema "Program o konstituiranju javne službe za selo Republike Hrvatske za razdoblje 1991-1995. god.", PCH Zagreb, 1991.

¹⁸ Pod ostalim mislimo na gospodarstva bez aktivne radne snage (tzv. staračka). Pojam hobby-poljoprivrednici odnosi se na školovane ljude raznih zanimanja, koji se poljoprivredom bave iz zabave, hobby-a ali često i zbog određene koristi.

ali i nasljeđa prošlog sustava) ukazuje na to da se može očekivati neusklađenost između kakvoće postavljenog ustroja poljoprivredne savjetodavne službe (uvažavanjem pozitivnih spoznaja razvijenih zemalja i zemalja slične gospodarske i poljoprivredne strukture) te rezultata njenog djelovanja.

Za sadašnje stanje i budući razvitak hrvatske poljoprivrede (uz prije istaknute osobitosti) u kojima će se morati ocijeniti djelovanje Poljoslužbe, može se istaknuti sljedeće:

- Hrvatska je zemljopisno raznovrsna država (čini je mediteranski i kontinentalni dio, pri čemu se ovaj drugi dio sastoji od ravničarskog i brdsko-planinskog dijela) sa značajnim dijelom demografski devastiranog područja, kao posljedica komunističkog poimanja sveukupnog i regionalnog razvitka (vidljivo u narastanju gradskih središta uz istovremeno zapostavljanje seoskih područja) ali i kao posljedica rata;
- Hrvatska danas nema velikih gospodarskih mogućnosti za značajnom državnom intervencijom u agrokompleksu oblika i razine kao u zapadnih zemalja;¹⁹ Međutim, država može mnoštvom danas nedefiniranih mjera i odluka poboljšati i olakšati restrukturiranje poljoprivrede i to poglavito na području legislative²⁰.
- u poljoprivredi Hrvatske prevladava malo gospodarstvo obiteljskog tipa (iako postoji i državni sektor drugojačije proizvodne strukture i problema s kojima se susreće) te u narednom razdoblju (povijesno iskustvo razvijenih zemalja) ne očekujemo značajnije povećanje prosječne veličine gospodarstva, proizvodnje itd. ali se već sada javlja određen broj poduzetničkih gospodarstava, visokospecijaliziranih, čiji će se broj i dalje povećavati.
- poljoprivredno pučanstvo je (zbog brze deagrarizacije i odnosa države) nepovoljnije dobne, spolne i školske strukture u odnosu na sveukupno gospodarstvo,²¹
- proizvodnost rada u poljoprivredi Hrvatske je u prosjeku niska s nedovoljnom iskoristivošću raspoloživih resursa;
- izlazak Hrvatske na tržište poljoprivredno-prehrambenih proizvoda bit će općenito u dužem razdoblju ograničen gospodarsko-političkim položajem Hrvatske u odnosu na najbližu gospodarsku asocijaciju, tj. Europu i Zajednicu;
- u narednom razdoblju poljoprivreda Hrvatske će biti u funkciji podmirenja domaćih potreba za hranom, zatim potreba turizma te manjim dijelom izlaska na svjetsko tržište sa proizvodima koji već imaju svoj image ili s kojima Hrvatska

¹⁹ "Da li je država majka ili maćeha poljoprivredi"? U Hrvatskoj se pitanje može postaviti i "kolika je materijalna mogućnost današnje države za značajniju intervenciju u poljoprivredi".

²⁰ Pod ovim podrazumijevamo problem privatizacije sadašnjih državnih poduzeća, koncesije i zakup zemljišta, denacionalizaciju ali i mjere monetarne i vanjsko-trgovinske politike i slično.

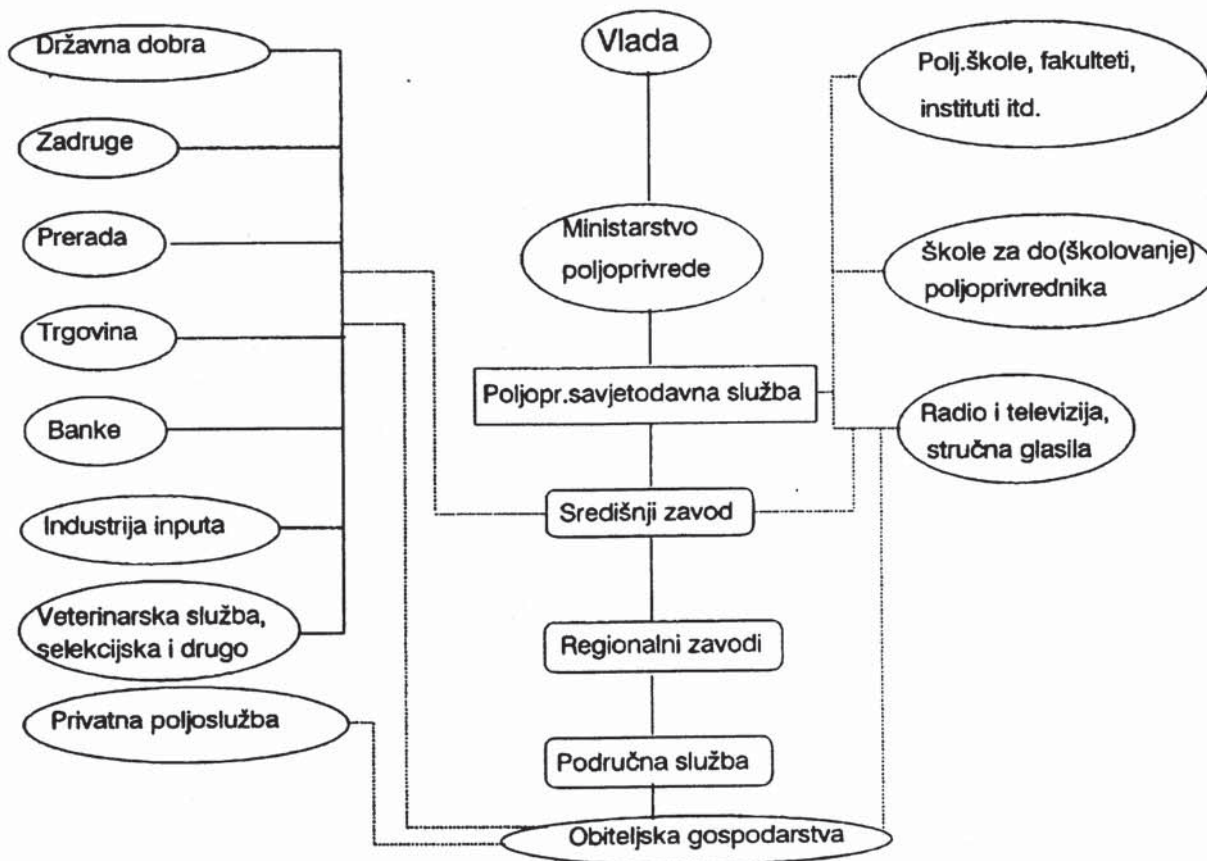
²¹ Istraživanje u proizvodnosti između farmera crnaca i bijalaca u četiri južne države (SAD-a) na temelju podataka iz godine 1964. pokazalo je da se niža proizvodnost crnih farmera može objasniti nižom razinom školovanja i (ne) mogućnosti školovanja putem Poljoslužbe u usporedbi s bijelim farmerima.

nastupa, koristeći se određenim pogodnostima. Rješenja se vide u bitnoj promjeni izvozne strukture.²²

U okvirima zadanih ograničenja i očekivanih promjena, osnovni je cilj poljoprivredne savjetodavne službe "pomoći ljudima u Hrvatskoj korisnim i praktičnim obavijestima o stvarima koje se odnose na poljoprivrednu proizvodnju, ekonomiku proizvodnje, gospodarstva i kućanstva i podsticanje njezine primjene"²³.

Nespecijalizirana gospodarstva malih površina traže stručnu podršku u smislu usluge poljoprivrednih učitelja, više klasičnih oblika i vrsta Poljoslužbe, kao što su predavanja, ogledi osnovne tehnologije i slično.

Organizacijska shema Poljoprivredne savjetodavne službe Hrvatske

²² Kolega, A. (1992)

²³ R. H. Hildreht and Walter J. Armbruster: Extension Program Delivery-Past, Present and Future An Overview, American Journal of Agricultural Economics, Vol. 63, No 5, Dec. 1981

Raznovrsni pristup Poljoslužbi s obzirom na razlike među korisnicima usluga traži posebno razrađen program. Razlike u razini specijaliziranosti moraju biti najznačajniji kriterij u koncipiranju terenske i regionalne Poljoslužbe.²⁴

Pojava i široka primjena raznih komunikacijskih sredstava kao što je brzoglas, krugovalne i televizijske obavijesti, elektronička računala i drugo omogućuju ne samo bolji hijerarhijsko piramidalni protok informacija u okviru službe nego i mogućnost njihove neposredne uporabe od korisnika (poljoprivrednika).

Osnovno pitanje koje se postavlja pred tvorce ustroja poljoslužbe je kako, koliko i uz koju cijenu informaciju od vrha spustiti do korisnika i kako najlakše dobiti povratne obavijesti o učinkovitosti date informacije. Također je poznato da tradicionalna nepovjerljivost poljoprivrednika prema novom, koja je uvjetovana socijalnim, psihološkim i tradicijskim osobitostima sredine u kojoj žive, često postaje značajna prepreka u uvođenju inovacija u poljoprivrednu proizvodnju.

Treba istaći i ostale vidove unapređenja kakvoće življenja poljoprivrednog, seoskog pučanstva, posebice u nerazvijenim područjima. Nužno je znanje posebice za žene-poljoprivrednice i mladež, iz područja ekonomike kućanstva, zatim raznovrsni tečajevi (šivanja, kuhanja i ostalih kućnih i sličnih radinosti) i praktični ogledi. Težište ovog dijela promicanja ukupnog društveno-gospodarskog života je na poboljšanju življenja s većom pozornosti na društvenom aspektu nego isključivo gospodarskom ili poljoprivrednom.²⁵ Isto tako, Poljoslužba treba utjecati na poljoprivredno školovanje seoske mladeži, preko njihovih organizacija u praktičnom i obrazovnom smislu.²⁶

Koristeći se iskustvima i funkcioniranjem savjetodavne službe u poljoprivredi gospodarski razvijenih zemalja Europe i svijeta, uz uvažavanje posebnosti agrarne i proizvodne strukture u hrvatskoj poljoprivredi, u koncipiranju organizacije savjetodavne službe polazimo od slijedećih osnovnih postavaka:

Poljoprivredna služba mora:

(1.) funkcionirati kao autonomna organizacija s određenim hijerarhijskim sustavom odlučivanja;

(2.) uz središnji republički zavod Poljoslužbe, formiraju se regionalni zavodi, koji u svom djelokrugu pokrivaju pojedina karakteristična područja u državi prema

²⁴ Iskustva razvijenih zemalja pokazuju (pa donekle i Slovenije) da visokospecijalizirani poljoprivrednici više traže stručne informacije izravno od eksperimentalnih stanica, znanstvenih instituta, privatnih savjetodavalaca i sličnih izvora nego li od područnih stručnjaka Poljoslužbe.

²⁵ Poznate su pojave u razvijenim zemljama da poljoprivrednici teško nalaze žene za brak. Isto tako, uspješni poljoprivrednik je osoba koja ima više-manje ureden obiteljski život itd.

²⁶ U svom početnom stadiju, ali i kasnije, mogu se razlikovati dva osnovna pojma svrhe Poljoslužbe. Prvi pojam se odnosi na instituciju savjetodavnih stručnih usluga (advisory services), a drugi pojam na promičbu koja ima zadaću unaprijediti sveukupnu razinu i kakvoću života u seoskim područjima u kojima žive i rade poljoprivrednici (extension). Poljoprivredna služba (u smislu extension) može se opisati kao sustav izvan redovitog formalnog školovanja za seoski živalj, a njezina je svrha da uči ljude seoskih područja kako da povećaju svoj životni standard svojim vlastitim resursima i naporima. Prema A. H. Savile (1992)

kriteriju homogenih uvjeta za poljoprivrednu proizvodnju (prema poljoprivrednoj rajonizaciji). Regionalni zavodi rješavaju konkretne probleme u djelokrugu savjetodavnih usluga za obiteljska gospodarstva u poljoprivredi tog područja. Suvremeno su opremljeni, upošljavaju stručnjake raznih specijalnosti, koji mogu riješiti tehničko-tehnološke, gospodarske i druge probleme što se javljaju na području djelovanja Zavoda. Povezani su s općinskom poljoprivrednom službom te brzo dobivaju povratne obavijesti kao i obavijesti nužne za opće sagledavanje stanja i određenih problema;²⁷

(3.) Na razini općine (po potrebi i šire) je poljoprivredni stručnjak bogatog stručnog iskustva koji redovito obilazi poljoprivrednike, rješava jednostavnije probleme, daje savjete te komunicira s regionalnim zavodima.²⁸ Osim njih usluge će izravno nuditi i predstavnici agroindustrije, trgovačkih i drugih poduzeća, putem prodaje odnosno kupnje od poljoprivrednika, a može biti i privatni savjetodavaoci. Službenik poljoslužbe će tijekom godine organizirati predavanja, tečajeve, oglede i slično gdje će se pojaviti stručnjaci znanstvenih, financijskih te proizvodno-trgovačkih institucija i poduzeća;

(4.) Središnji zavod povezan je s postojećim institucijama u području agrokompleksa (u širem smislu) i to s a) Ministarstvom za poljoprivredu; b) školskim i znanstvenim institucijama i c) Zadružnim i strukovnim udruženjima, veterinarskom, selekcijskom, fitosanitarnom službom i slično.

Ovako ustrojena Poljoslužba namijenjena je svim korisnicima i njene su osnovne usluge besplatne za korisnika. Tijekom vremena povećat će se broj većih, specijaliziranih gospodarstava što izravno komuniciraju sa znanstvenim, stručnim i drugim institucijama te plaćaju za usluge, budući da državna služba neće biti u stanju zadovoljiti sve njihove potrebe.

Financiranje savjetodavne službe osiguralo bi se iz sredstava državnog (županijskog i općinskog) proračuna.

Središnji zavod usklađuje rad regionalnih zavoda, osigurava povezanost s Ministarstvom, znanstvenim, školskim i ostalim institucijama.

Za kadrovsko opremanje savjetodavne službe nužno je da se u postojećim školskim institucijama (fakultetima) provede prilagodba školovanja i doškolovanja stručnjaka za tu namjenu, organiziranje dodatnih tečajeva, polaganje stručnih ispita i slično, kao i to da se uspostavi sustav doškolovanja poljoprivrednika, što još ne postoji.²⁹

²⁷ Regionalni zavodi mogu se osnivati na teritorijalnom načelu (jedna županija-jedan regionalni zavod), što ima određene prednosti, ali kriterij homogenih uvjeta za poljoprivrednu proizvodnju je prihvatljiviji.

²⁸ U područjima visokospecijalizirane i razvijene poljoprivredne proizvodnje moguće je da ovaj posao obavlja visokoškoloovani poljoprivrednik, pri čemu njegovo gospodarstvo može poslužiti kao ogledno. Ovo je vrlo zanimljivo jer je poznato da poljoprivrednik lakše prihvaća inovaciju dobivenu od poznate i cijenjene osobe ali i ako se osobno uvjeri u korisnost novog.

²⁹ Sustav doškolovanja poljoprivrednika traži posebnu razradu i primjenu dugogodišnjeg iskustva razvijenih zemalja.

O školovanju stručnjaka za potrebe poljoprivredne savjetodavne službe

Školovanje poljoprivrednih inženjera i tehničara dosad se obavljalo po nastavnim planovima i programima, koji su jednim dijelom proizlazili iz potreba postojeće organiziranosti i agrarne strukture poljoprivrede. Nazočni dvojni sastav gospodarstava, s postojanjem većih ili manjih društvenih poduzeća u poljoprivredi (kombinati i dobra) i obiteljskih gospodarstava, imao je, svakako, odraza i na dosadašnji sustav školovanja stručnjaka srednje i fakultetske naobrazbe.

U budućnosti, zavisno o brzini pretvorbe, odnosno privatizacije, dosadašnji sustav školovanja donekle gubi smisao i treba ga prilagoditi budućim potrebama, u kojima će obiteljsko gospodarstvo biti glavni korisnik usluga, većim dijelom preko javnog sektora u poljoprivredi a i posebice i poljoprivredne savjetodavne službe.

Pitanje koje se javlja glede nastavnih planova i programa poljoprivrednog školovanja, srednjoškolskog i najvećima fakultetskog je, koji stupanj specijalizacije uvesti u programe studija. Drugim riječima, koliko temeljnih, općih a koliko specijalističkih znanja dati u programima s obzirom na brze promjene znanosti, tehnologije i poljoprivredne prakse, a i glede mogućnosti zapošljavanja diplomiranih inženjera. Dodatno je pitanje kako organizirati stalno školovanje i doškolovanje završenih stručnjaka i kakav je odnos između dodiplomskog studija i dopunske specijalizacije odnosno postdiplomskog studija.

Izražene tendencije u zapošljavanju agronoma i agrarnih ekonomista u budućnosti, ne samo u poljoprivrednoj proizvodnji već i u komplementarnim djelatnostima (tj. u preradi i prometu poljoprivrednih proizvoda, u djelatnostima proizvodnje inputa za poljoprivredu, u administrativnim, društvenim i znanstveno-školskim institucijama, posebice u poljoprivrednoj službi) moraju bitno utjecati i određivati školske programe.³⁰

Specijalizacija u školovanju je nužda razvitka no mora biti odmjerena. Prevelika specijalizacija u redovitom studiju može izazvati teškoće, posebice glede brzih promjena tehnologije te potrebe da bi se tako oblikovan stručnjak trebao u radnom vijeku dodatno školovati.

Budući da će se u bliskoj budućnosti određeni broj poljoprivrednih stručnjaka zapošljavati u poljoprivrednoj savjetodavnoj službi, a s obzirom na stupanj specijalizacije naših obiteljskih gospodarstava, stručnjaku su nužna znanja iz svih grana poljoprivrede ali poglavito znanje iz ekonomike i organizacije proizvodnje, tržišta, marketinga, osnova knjigovodstva i slično. Zbog toga je nužno da se nastavni programi i planovi redovitog školovanja za inženjera prilagode gore navedenim zahtjevima i promjenama.

³⁰ Istraživanja autora o tome u kojim se djelatnostima zapošljavaju agronomi pokazuju da se niti polovica ukupnog broja diplomiranih inženjera zapošljava u neposrednoj poljoprivrednoj proizvodnji (u poljoprivredi), dok ostali - veći dio nalazi uposlenje u dopunskim djelatnostima, prema Žimbrek, T. i Budin, T. (1977)

ZAKLJUČCI

U Hrvatskoj u okviru bivše Jugoslavije nije postojala sustavno organizirana poljoprivredna služba.

Po osamostaljivanju, u novom političkom i društveno-gospodarskom sustavu, godine 1991. utemeljuje se poljoprivredna služba i sada je u tijeku reorganizacija.

S obzirom na predviđanja glede promjene agrarne strukture u budućnosti, predlažu se mjere za osuvremenjivanje poljoprivredne službe kao i prilagodba školskog sustava u tu svrhu.

Obiteljska gospodarstva pretežni su dio hrvatske poljoprivrede, no prosječno su malih površina i još postoje tradicionalne proizvodne metode. Tržna privreda i mjere agrarne politike utječu na određenu polarizaciju obiteljskih gospodarstava, uz mala mješovita gospodarstva i pojavu većih, tržno orijentiranih i specijaliziranih proizvođača što se već događa u praksi. Taj proces koncentracije poljoprivredne proizvodnje značajan je izazov i poljoprivrednoj službi u smislu boljeg funkcioniranja i vlastitog razvitka, pri čemu se ne smiju zanemariti ni ostala gospodarstva, samoopskrbna, mješovita i slično.

Input poljoprivredne službe je povećano znanje i troškovi osoblja, a označnice outputa sve veća kompleksnost upravljanja, specijalizacija i koncentracija proizvodnje.

Savjetovanja, stručna predavanja, ogledni prikazi tehnologije, mass-mediji, stručna glasila i poboljšanje komunikacije važna su pomagala koja treba smišljeno razvijati i prilagoditi promijenjenim potrebama.

SUMMARY

The previous organization and activity of establishing the scientific achievements in agricultural practice in Croatia (within the former Yugoslavia), has rather been the result of dogmatic approach towards the village and family farms than of farmer's needs for expert advice, information and other.

Closely after Croatia became an independent state, one of the first agricultural policy measures was resolution about floating a new public agricultural extension service, created regional and local, financed from state (and municipal) budget. The whole system is in stage of fitting, there are difficulties in personnel and technical qualifications and level of organization, regional uncoverage of service, in financing etc.

The new administrative division on districts of "župan" (prefect), and larger number of municipalities, but also existing weaknesses, need adjustment and more systematic (re)organization of service, as well as educational system for qualifying the experts for this purpose.

LITERATURA

- Brkić, S. i Žimbrek, T. i sur.** (1987): Ispitivanje realnih mogućnosti ublažavanja procesa deagrarizacije u Jugoslaviji, studija, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Fakultet poljoprivrednih znanosti Sveučilišta u Zagrebu
- Brown, G. T.** (1981): Changing Delivery System for Agricultural Extension: The Extension Teacher-Changing Roles and Competencies, *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 63, No 5.
- Budin, T.** (1992): Agrarna struktura i razvitak poljoprivrede u Republici Hrvatskoj, *Sociologija sela* br. 1-2, Zagreb
- Grgić, I. i Žimbrek, T.** (1992): Struktura uposlenosti na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima u Republici Hrvatskoj, *Agronomski glasnik* br. 5, Zagreb
- Gum, R. L. i Blank, S. C.** (1990): Degigning Expert System for Effective Delivery of Extension Programming, *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 72, No 3.
- Hildreht, R. H. i Ambruster, W. J.** (1981): Extension Program Delivery, *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 63, No 5.
- Kolega, A.** (1990): Marketinška strategija hrvatske poljoprivrede, *Sociologija sela* br. 1-2, Zagreb
- Poljoprivredni centar Hrvatske, Poljoprivredna služba** (1991): Program o konstituiranju Poljoprivredne javne službe za selo Republike Hrvatske 1991-1995, Zagreb
- Puljiz, V.** (1992): Razvoj seljačkog gospodarstva u Hrvatskoj, *Hrvatski farmer, Globus*, Zagreb
- Savile, A. H.** (1972): *Extension in Rural Communities*, Oxford Univ. Press
- Žimbrek, T.** (1992): Poljoprivredna savjetodavna služba Hrvatske i osposobljavanje farmera, *Hrvatski farmer, Globus*, Zagreb
- Žimbrek, T. i Grgić, I.** (1992): Labour Employment Structure of Family Farms in Republic of Croatia, 8th World Congres for Rural Sociology, Pennsylvania, USA, 11-16. Aug.
- Žimbrek, T., Brkić S. i Kolega, A.** (1990): Socio-ekonomska obilježja obiteljskih gospodarstava zagrebačke regije, *Agronomski glasnik* br. 5, Zagreb
- Žimbrek, T. i Budin, T.** (1977): Stručna obrazovanost zaposlenih u društvenoj poljoprivredi Hrvatske, *Sociologija sela* br. 58, Zagreb
- Zadružna zveza Slovenije, Republiški centar za pospeševanje kmetijstva** (1991): Pospešavanje kmetijske proizvodnje, Program za leto 1992, Ljubljana
- Zlatić, S.** (1976): Organizacija poljoprivredne službe s posebnim osvrtom na terensku poljoprivrednu službu, *Agronomski glasnik* br. 7-9, Zagreb

Adresa autora - Author's address:

Prof. dr. Tito Žimbrek
Mr. Ivo Grgić
Ramona Franić dipl. ing.
Agronomski fakultet sveučilišta u Zagrebu
Institut za ekonomiku poljoprivrede
Svetošimunska cesta 25
41000 Zagreb

Primljeno: 26.11 1992.